

„KELL LENNI VALAHOL EGY ŐSHAZÁNAK”

(VÁCZI MIHÁLY)

DOMOKOS PÉTER

A „kik vagyunk, honnan jöttünk, miféle nyelvet beszélünk?” már-már gyötrő kérdéssé nyomatékosult a magyarság tudatában a honfoglalást követő évszázadokban; de Európa népei számára is kérdésessé vált itteni megjelenésük kezdetétől — többes szám harmadik személyben („kik, mifélék ezek?”). A válasz — először — az elveszett őskronikában fogalmazódhatott meg (esetleg valamely nyugati forrástól ihletve, kiegészülve talán némi saját szóbeli hagyománnyal): a Kárpát-medencében letelepedett nép Attila örököse, a hunok leszármazottja, de lehet Szkítiából idekeveredett „szittyá” származék vagy avar maradék is. A nyelv hovatarozására már nehezebb volt magyarázatot találni. Itt viszont az Ószövetség (is) segített, mikor a héber rokonság gondolata felmerült. Ilyképp — viszonylag korán kialakuló — őstörténet képzünk kezdett beépülni a köztudatba, az írásbelibe is, a szóbelibe is. Idővel magába ölelte a teljes Keletet („Turánig”, Japánig), valamint a múlt nagy nyelveit is a sumertől a latinig (és tovább). Sajnos, persze, mindez nem bizonyult igaznak. Gondolták ezt egyébként már a korai időkben is egyes honfitársaink (IV. Béla Juliánust küldte a Keleten maradt magyarok fölkeresésére, Mátyás királynak is voltak hasonló szándékai); különféle európai országok tudósai, utazói szintén gyanítani kezdték éles szemű megfigyeléseik alapján s jó fülükre hallgatva, hogy az oly igen „egzotikus magyarok” alighanem inkább Európa, Eurázsia északi, ill. észak-keleti népeivel, nyelveivel hozhatók rokoni kapcsolatba.

Az elmondottak — rendkívül elnagyolt módon — voltaképpen tudománytörténeti alaptételek, dokumentáció nélkül. Mégsem tekinthető ez a problematika pusztán a tudomány belügyének, mert mindig is élénken foglalkoztatta a közvéleményt, a kezdetektől napjainkig valamilyen formában irodalmunkban is jelen van; témaként, motívumként, ihletőként jelentkezik krónikaíróinktól mai költőinkig számos alkotó életművében. Ez a jelenlét azonban éppolyan ambivalens, miként egész őstörténetünk. Akárcsak a szaktudományban, a szépirodalomban is két szélső pólus között — igen széles skálán — jelenik meg múltunk, rokonságunk, a képletes inga az álom és az igazság között leng a mesés Szkítia és a fagyos Lappónia között. E szövegekben megragadható, olvasható tényanyag mindig is rendelkezésére állt volna a tudománynak, az érdeklődőnek, rendkívül színes, változatos antológiául kínálkozva, kiaknázására, értelmezésére azonban nem akadt vállalkozó. Pontosabban: mazsolázásra találunk példát, azaz idézetek céltudatos

összekeresgélésére valamely részigazság igazolása végett. Éppen ezért többnyire csak törmelékek, sorok kerülhettek szemünk elé, szöveg- és életmű összefüggésből kiragadva. Ilyképp próbálták hosszú időn át igazolni például a magyar irodalom finnugor ellenességét Barcsay Ábrahám gyakran citált fragmentumával:

.....
Sajnovics jármától ójjük nemzetünket,
Ki Lappóniából hurcolja nyelvünket...

Hasonlóképp tekintélyes bizonyító erejű érvként zendül meg újra és újra a hun–magyar azonosság teóriájának igazolására Arany János szépséges elbeszélő költeménye, a „Buda halála”, benne a mindenkitől jól ismert strófával:

.....
Vadat üzni feljövének
Hős fiai szép Enéhnek
Hunor s Magyar, két dalia,
Két egytestvér, Ménrót fia...

A feltüntetett formában azonban egyik állítás sem bizonyító erejű. Barcsay állítása egy hosszabb versből való, amelyben bizonyos korai pánszláv törekvések ellen tiltakozik, ilyképp és ezért határolódik el 1777-ben az akkoriiban egészen friss keletű (1770) finnugor tanítástól. S az sem igaz, hogy éppen az ő kifakadása tántorította volna el Sajnovicsot a további finnugor kutatásoktól. A jeles csillagász — matematikus — nyelvész nem is ismerhette felvilágosult testőrírónk költeményét, amely csak kevéssel Sajnovics halála előtt látott napvilágot. — Önmagukban véve Arany János szavai sem perdöntőek. Noha filológiailag is kimutatható, hogy költői életművében a hun–szittya hagyományok hűségese őrzője (öntudatlanul is két nagy romantikus álmodozó, a történész Horvát István, a költő Vörösmarty örököse), de több oldalon át lehetne idézni akadémiai főtitkári, ill. szerkesztői jelentéseit, jegyzeteit, amelyekben viszont a finnugor tanítások kiváló ismerőjének bizonyul. Szívében hun, eszével finnugor — összegezhető életművének tanulsága. Röpke két példa ez, távolról sem érintve valamennyi fontos összefüggést.

Az őstörténetünket és nyelvrokonságunk kutatásának történetét illető hivatalos tanítás eddigi rendje, kronológiája egyebekben sem állja már a szigorúbb vizsgálódások próbáját. Miért? Előszőr: Sajnovics alapvetőnek tartott munkáját pl. éppen 23 évvel előzte meg Torkos József győri lelkes szintén latin nyelvű munkája. 1747-ben jelent meg „az oroszországi

magyarok"-ról (azaz a finnugor népekről) szóló gazdag tartalmú „Földrajz-történeti leírása”. Másodsor: Sajnovics majd Gyarmathi (1799) meghatározónak tartható műveit követően több neves tudós munkáit megelőzve 1844-ben jelent meg magyar nyelven az első igényes összefoglalás a finnugor népekről. Kállay Ferenc „Finn-magyar nyelv” című tömör szintézisével Reguly Antal híres vállalkozásához, utazásához, majd érvényesüléséhez kívánt támogatást nyújtani. Ezek a szerzők gyakran még a szakemberek számára is ismeretlenek, noha ugyancsak rászolgálnának valamennyiünk figyelmére. Torkos József adatainak túlnyomó többségét a cári fogságba került svéd Strahlenberg kapitány híres könyvéből merítette, de elsőként tette közzé a rejtélyes Turkolly Sámuel úti beszámolóját a rokonok földjén tett látogatásáról. Turkolly Rákóczi katonája volt, majd Oroszországba emigrált, s a cári hadseregben teljesített szolgálatot. Bizonyos értelemben Juliánus utódának, Reguly elődének mondható. — Kállay Kölcseynek iskolatársa és közeli barátja volt Debrecenben. 1832-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja s egyik legszorgalmasabb munkatársa. Ismeri kora teljes finnugor szakirodalmát, s cikkek sorában igyekszik a tudós és a művelt közönséget megismertetni a magyar őstörténetkutatás friss eredményeivel. Akár egyiküktől, akár másiktól szálaik sokasága vezet visszafele is az időben, felénk is, s e szálaik vagy szervesen kötődnek vagy legalább irányt mutatnak nemzeti tudományunk és irodalmunk számos jeles személyiségéhez. De nem mellőzendők nemzetközi kapcsolataik, ismereteik sem. Sem térben, sem időben nem elszigetelt személyiség tehát egyikőjük sem.

1872-ben Budenz József vezetésével a budapesti egyetemen megalakul a világ legelső finnugor tanszéke. Ezt akár Lappónia győzelmének is felfoghatnók Szkítia felett, miként bizonyos tekintetben meghatározó eredmény is — nyelvünk eredetét illetően. Őstörténetünk azonban jóval több és összetettebb kérdésnyaláb a nyelv ügyénél, nem szólva arról, hogy a megnyugtatóan elintézettnek vélt nyelvszármaztatást sem fogadta el jeles tudósainknak egy jelentős hányada. Rendkívüli hevességgel tört ki ezért a múlt század nyolcvanas éveiben az ún. ugor-török háború, amely aztán ismét kiújult századunk húszas-harmincas éveiben, majd az ötvenes évek elején lezajlott az ugyancsak hírhedett őstörténeti vita. Teljesen leegyszerűsítve a dolgokat voltaképpen Szkítia és Lappónia ütközött meg e kíméletlen (s voltaképp még napjainkban is fel-felújuló diszkussziókban. A szittyá táborban ott tolong egész Kelet, s bár a nyelvrokonság kérdésében Lappónia biztos tartja hadállásait, az ellenszenvet kiváltó halzsírszag igaztalan vádját az érdekeltek köre nem tudta elhárítani.

Költőink és íróink akár csak a múltban, a későbbi időkben is érzékelték, sejtették, tudták, hogy őstörténetünknek csupán része a nyelv eredete. Ha ezt többnyire el is fogadták (Ady, Zempléni Árpád, Kosztolányi, Juhász Gyula, József Attila, Gulyás Pál, Áprily Lajos, Jékely Zoltán és mások,

ezt igazolja költészetünk finnugor vonulata, kalevalás, ill. vogulos-osztjámos verseik), népünk, egykori műveltségük, nyelvünk egyéb komponenseiről sem felejtkeztek meg. Megemlíthetők itt Bartók és Kodály is, valamint Szabó Dezső, Kodolányi János, Várkonyi Nándor, Németh László, Weöres Sándor és mások. Ez az „egyéb” a Szkítia szóba tömöríthető.

Ösztöneik aligha csálnak, hisz nagy baj lenne, ha az inga nem lenne állandó mozgásban, amely létfeltétele a tudomány fejlődésének és az irodalom dinamikájának. Múltunk, eredetünk összetettségét két, a közelmúltban eltávozott nagy költőnk életművéből vett idézetek is igazolhatják. Illyés Gyula finnugor ismeretei imponálóak, vitathatatlanok. De népünk őstörténetét illetően nem tették egyoldalúvá:

Hol a vásár, ott a vásár,
Közepében sámán kántál.

Közepéből az a lárma,
mintha Ázsiából szállna.

Itt kanyarog karikára,
itt csobog Emese álma.

Ni egy kabar egy ugorral,
egy onugor egy vogullal...

Tudvalevő, hogy Képes Géza legsokoldalúbb műfordítóink egyike. Távoli tájakat és korokat hozott közelünkbe, szólaltatott meg nyelvünkön. Nem kevesen mégis elsősorban a rokon népek költészete magyar meghonosítójának, a finnugor irodalmak legkiválóbb ismerőjének s egyben tolmácsolójának tartjuk. A magyar ösköltészetéről írt gondolatgazdag tanulmányaiban kiváló költőnek, szellemes, bravúros verseiben pompás filológusnak bizonyult. Mielőtt bárki is könnyelműen egyoldalú Lappónia-pártinak nyilvánítaná, álljon itt néhány sora a nagy orientalista tudóshoz, Ligeti Lajoshoz intézett verséből:

Ismeretlen isteneket s hazákat
kényszerítettél, hogy nevüket kimondják —

Kínba, halálba
horgadt népek sorsa kinyílt előtted:
hunn, avar, szogd, türk, szabir és alán had —
honnán indultak hatalomra és hogy
hulltak a mélybe...

Nehéz e téma végére érni, de elkerülhetetlen. Talán így is sikerült némi képp érzékeltetnem, hogy az őstörténet, népünk és nyelvünk származásának kérdése minden időben foglalkoztatta tudósaink mellett költőinket, íróinkat is.